

CZĘŚĆ I

WPROWADZENIE DO NAUKI PRAWA KARNEGO

ROZDZIAŁ I

ZAGADNIENIA OGÓLNE

Literatura: C. Beccaria, O przestępstwach i karach, Warszawa 1958; M. Błaszczyk, Poza-kodeksowe prawo karne – czy utrzymać status quo?, [w:] Gaudium in litteris est. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Genowefie Rejman z okazji osiemdziesiątych urodzin, L. Gardocki, M. Królikowski, A. Walczak-Żochowska (red.), Warszawa 2005; M. Cieślak, Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia, Warszawa 1994; E. Ferri, Principi di diritto criminale, Torino 1928; L. Gardocki, Zasada nullum crimen sine lege certa we współczesnym polskim prawie karnym, [w:] Hominum causa omne ius constitutum est, A. Dębiński, M. Gałqzka, R.G. Hałas, K. Wiak (red.), Lublin 2006; F. Gramatica, Principi di diritto penale soggettivo, Roma 1934; A. Grześkowiak, Nullum crimen, nulla poena sine lege poenali anteriori, [w:] Prawa człowieka. Model prawny, R. Wieruszewski (red.), Ossolineum 1991; *taż*, Prawo karne wartości. Wybrane problemy, [w:] Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel (red.), t. 2, Warszawa 2012; *taż*, Ruch abolicjonistów włoskich w II połowie XIX w., Acta Universitatis Nicolai Copernici, Prawo 1978, z. 89; *taż*, Zapobiegawcze funkcje kary, Prace Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW 1983, t. 8; *taż*, Funkcje kary w świetle projektów zmian kodeksu karnego, [w:] A. Dębiński, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), Ius et lex. Księga jubileuszowa ku czci Profesora Adama Strzembosza, Lublin 2002; *taż*, Funkcja karząca prawa karnego na tle polskiego prawa karnego, [w:] Pro dignitate legis et maiestate iustitiae. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Witolda Kuleszy, J. Kulesza, A. Liszowska (red.), Łódź 2020, s. 345–376; *taż*, Aksjologia kodeksu karnego z 1932 roku, [w:] A. Grześkowiak, I. Zgoliński (red.), Aksjologiczne podstawy polskiego prawa karnego w perspektywie jego ewolucji, Bydgoszcz 2017; *taż*, Aksjologia komunistycznego prawa karnego, [w:] Komunistyczne prawo karne Polski Ludowej, Lublin 2007; *taż*, Zasada nullum crimen sine lege scripta na tle funkcji gwarancyjnej prawa karnego w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego, [w:] Między nauką a praktyką prawa karnego. Księga jubileuszowa Profesora Lecha Gardockiego, Z. Jędrzejewski, M. Królikowski, Z. Wiernikowski, S. Żółtek (red.), Warszawa 2014; *taż*, Prawo nieletnich, Warszawa 2020; B. Kunicka-Michalska, Zasady odpowiedzialności karnej. Art. 1 § 1 i 2, art. 3–7 KK. Komentarz, Warszawa 2006; C. Lombroso, Człowiek – zbrodniarz w stosunku do antropologii, jursprudencji i dyscypliny więziennej, Warszawa 1891; F. von Liszt, La teoria dello scopo nel diritto penale, Milano 1962; J. Makarewicz, Klasycyzm i pozytywizm w nauce prawa karnego, PPIA 1896; *tenże*, Prawo karne ogólne, Kraków 1914; *tenże*, Wstęp do filozofii prawa karnego w oparciu o podstawy historyczno-rozwojowe, Lublin 2009; R. Martinage, Histoire du droit pénal en Europe, Paris 1998; L. Monaco, Prospettive dell'idea dello „scopo” nella teoria della pena, Napoli 1984; Prawo karne w poglądach Profesora

ra Juliusza Makarewicza, *A. Grześkowiak* (red.), Lublin 2005; *E.S. Rappaport*, Nowy system kodyfikacji ustawodawstwa karnego. Kodeks karny wykonawczy, Warszawa 1930; *A. Ross*, Colpa, responsabilità e pena, Milano Giuffrè 1972; *S. Śliwiński*, Polskie prawo karne materialne, Warszawa 1946; *L. Tyszkiewicz*, Doktryny i ruch „obrony społecznej” we współczesnym prawie karnym, Poznań 1968; *A. Wąsowicz*, Nurt socjologiczny w polskiej myśli prawnokarnej, Warszawa 1989; *W. Wróbel*, Zmiana normatywna i zasady intertemporalne w prawie karnym, Kraków 2003; *I. Zgoliński*, Romuald Hube – pionier polskiej nauki prawa karnego, *Probacja* 2022, Nr 1; *A. Zoll*, Zasady prawa karnego w projekcie Konstytucji, *PiP* 1997, z. 3.

§ 1. Pojęcie prawa karnego

I. Definicja prawa karnego

Prawo karne to nazwa dyscypliny prawa. Czasami tę gałąź prawa określa się jako prawo karne materialne, w odróżnieniu od prawa karnego formalnego, czyli procesowego. W pojęciu prawa karnego eksponuje się związek tej dziedziny prawa z karą jako najbardziej charakterystycznym dla niej elementem. Kara jest w nazwie kryterium, które odróżnia prawo karne od innych dziedzin prawa.

Najczęściej określenie treści terminu „prawo karne” następuje w odwołaniu się do głównych elementów składowych tej dyscypliny prawa i do jej istotnych cech pozwalających na identyfikowanie jej w ramach ogólnego systemu prawa. Tworzy się w ten sposób **definicję formalno-prawną prawa karnego**. Można również **definiować prawo karne celowościowo (funkcjonalnie)**, kładąc akcent na zadania, jakie ta dziedzina prawa ma spełniać.

Prawo karne jest dynamicznym zespołem norm, a więc podlegającym ciągłej ewolucji, uzależnionej od historycznych okoliczności czasu, przestrzeni i warunków społeczno-politycznych oraz kontekstu kulturowego, jest więc oczywiste, że i stosownej zmianie podlegała definicja prawa karnego.

Dawniejsze definicje prawa karnego tylko w części tłumaczą współczesną treść tego pojęcia. Klasyczne rozumienie prawa karnego wiązało go z przestępstwami i karami. *J. Makarewicz* uważał, że prawo karne jest to ogół przepisów obowiązujących w danej grupie społecznej, a oznaczających stosunek kary do czynów uważanych za karygodne. *S. Śliwiński* za prawo karne uważał prawo składające się z „norm prawnych określających państwowe prawo karania oraz stosowania środków zabezpieczających i wychowawczych w razie popełnienia czynu zakazanego przez ustawę karną”. *M. Cieślak* uznał już szerzej, że prawo karne to przepisy prawne regulujące stosowanie środków przymusowej reakcji państwowej (sankcji) na antyspołeczne zachowania, zabronione przez prawo karne pod groźbą tych środków.

Współcześnie wyraźnie zmienia się wizja treści i funkcji prawa karnego, co pociąga za sobą także zmianę definicji prawa karnego. Za popełnienie przestępstwa stosowane są różne środki reakcji, nie tylko kary. Uwzględniając nowe tendencje rozwojowe prawa karnego, przyjąć należy, że **prawo karne jest to zbiór ustanowionych przez państwo przepisów prawnych, które określają, jakie zachowa-**

nia człowieka stanowią czyny zabronione jako przestępstwa, ustalają zasady odpowiedzialności karnej za te czyny i regulują stosowanie sankcji w postaci kar lub innych środków penalnych wobec sprawców przestępstw. W skrócie można powiedzieć, że **prawo karne to zespół przepisów określających stosowanie kar lub innych środków penalnych za popełnienie przestępstwa**.

Patrząc na prawo karne funkcjonalnie, uznać należy, że **prawo karne to zespół norm służących ochronie społeczeństwa przed przestępstwami, mający na celu zwalczanie przestępstw i zapobieganie im za pomocą kar i innych środków penalnych**.

W związku z tym, że współcześnie tylko do państwa należy prawo określania, co jest zachowaniem zabronionym jako przestępstwo i wskazywania sankcji za jego popełnienie, **rodzi się pytanie o podstawy prawa państwa do stosowania prawa karnego i do karania, o uzasadnienie państwowego prawa karania**. Problem ten nie jest łatwy, obejmuje ważne zagadnienia moralne i filozoficzne, ale także zbiega się z pytaniem o racjonalność porządku prawnokarnego, o podstawy i zakres monopolu państwa w stanowieniu prawa karnego i posługiwaniu się karą dla wymuszenia określonych zachowań oraz z ideą ochrony dóbr prawnych, ponadto praw człowieka.

Najstarszą i naturalną podstawą prawa karnego i prawa karania jest przekonanie o konieczności reakcji przeciwko człowiekowi czyniącemu zło i wyrządzającemu ból dla zrekompensowania krzywdy przez niego spowodowanej. **Prawo karne, odpowiadające karą na przestępstwo, znajduje podstawy w poczuciu moralnym ludzi, wskazującym na to, że zło wymaga kary**. Podstawą prawa karnego jest też uznanie, że ochrona wartości, w tym dobra wspólnego, mierzonego dobrem człowieka, wymaga reakcji na ich naruszenie. Jednak dla prawa karnego ciągle aktualne i niezmiennie ważne jest pytanie, **dlaczego trzeba ponosić karę?** Pytanie „dlaczego karać?”, jest pytaniem nie tylko o rację karania, ale także o sens prawa karnego. Pytanie „dlaczego?”, wyznaczające ludzką treść prawa karnego, przewija się w całym prawie karnym, przynosząc w jego historycznym rozwoju różne odpowiedzi przemienione także w odpowiednie systemy prawa karnego i stając się źródłem wielu koncepcji kary, a nawet szkół i kierunków prawa karnego.

II. Cechy prawa karnego

Prawo karne posiada charakterystyczne cechy, które we wzajemnym powiązaniu wyraźnie odróżniają je od innych dyscyplin prawa.

1. Prawo karne jest prawem dotyczącym człowieka – to człowiek jest autorem przestępstwa, kara dotyka człowieka i najczęściej człowiek jest ofiarą przestępstwa. Prawo karne służy człowiekowi, bo, z jednej strony, go chroni, ale z drugiej – przez karę godzi w człowieka – sprawcę przestępstwa. **Ta cecha prawa karnego powoduje, że powinno ono respektować przyrodzoną godność człowieka, mieć**

wymiar humanitarny. Człowiek w prawie karnym, nawet gdy popełnia najcięższą zbrodnię i powinien ponieść za nią sprawiedliwą karę, musi być widziany jako osoba ludzka o przyrodzonej jej godności, której to godności prawo karne nie może naruszyć. Z szacunku dla godności człowieka podstawą jego odpowiedzialności karnej stała się wina jako element wiążący się wprost z człowiekiem. Szacunek dla godności człowieka powoduje, że wymierzana mu kara powinna być sprawiedliwą odpłatą za popełnione przez niego przestępstwo, a zawarte w niej pozbawienie praw nie może przekraczać miary proporcji do stopnia jego winy, nie może też naruszać istoty tych praw.

2. Prawo karne jest prawem stanowionym, prawem pozytywnym. Jest ono ustawowym zbiorem obowiązujących przepisów prawnokarnych. **Prawem karnym są tylko te przepisy, które zostały uchwalone przez państwowe władze ustawodawcze,** i to w formie ustawy karnej. Dlatego prawo karne jest prawem państwowym. Przez wieki wykształcił się bowiem monopol państwa w dziedzinie stanowienia prawa karnego. Państwo, posiadając prawo do stanowienia ustaw, ma tytuł do dyktowania tego, co jest przestępstwem i jakie kary grożą za jego popełnienie. Tytuł ten nie może jednak oznaczać dowolności w stanowieniu przepisów prawa karnego. Przyjmuje się, że państwo jako dobro wspólne ma za cel m.in. ochronę porządku prawnego, zabezpieczenie respektu praw swoich obywateli i dóbr prawnych ważnych dla wspólnoty państwowej. Jednak, zwłaszcza w demokratycznych państwach prawa, to uprawnienie państwa do uznawania za przestępstwa zachowań człowieka nie jest nieograniczone, ma wyraźne granice. Nie daje mu podstaw do arbitralnego tworzenia zakazów i nakazów zachowań ludzkich i opatrywania ich dowolnymi sankcjami karnymi. Państwo w tworzeniu prawa karnego w pierwszym rzędzie jest związane i limitowane prawem, które samo tworzy, przede wszystkim konstytucją, a także ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi, zwłaszcza tymi, które dotyczą ochrony praw człowieka.

W doktrynie prawa karnego podnosi się, że prawo karne stanowione przez państwo powinno ograniczać się wyłącznie do ochrony przed zamachami, które wyrządzają poważną szkodę społeczną, dotykając fundamentalnych wartości związanych z człowiekiem i państwem jako **dobrem wspólnym, mierzonym dobrem człowieka.** Współcześnie w demokratycznych państwach prawa najczęściej taką granicę dla ustawowej kryminalizacji zachowań człowieka rekonstruuje się z norm konstytucji, która wskazuje najważniejsze wartości w państwie. Zgodny z nimi powinien być katalog wartości chronionych prawem karnym, a więc także zakres kryminalizacji zachowań w nie godzących oraz katalog sankcji przewidzianych za przestępstwo.

3. Prawo karne jest prawem publicznym, a mówiąc dokładniej – jest częścią prawa publicznego, nie jest prawem prywatnym. **Dotyczy ono stosunków człowieka z państwem,** nie zaś człowieka z człowiekiem. Wartości chronione przez prawo karne odnoszą się do całej wspólnoty państwowej i tworzących ją ludzi. Sankcje karne nakładane są w imieniu państwa, w interesie publicznym, a przestępca sądzony jest też w imieniu państwa. Sprawca przestępstwa, ponosząc przewidzianą pra-

wem odpowiedzialność karną za popełnione przestępstwo, **nie wchodzi w prawne relacje z ofiarą przestępstwa**, nie nawiązuje się między nimi stosunek prawny. Współcześnie czasami podaje się w wątpliwość tę cechę prawa karnego. Obserwuje się proces swoistej „prywatyzacji” prawa karnego polegający na przekazywaniu części decyzji prawnych w ręce stron konfliktu – jak się przyjmuje – tj. sprawcy i ofiary przestępstwa. Ta tendencja przejawia się np. w instytucji mediacji czy dobrowolnego poddania się karze.

Także w niektórych przypadkach od decyzji pokrzywdzonego zależy ściganie przestępcy. Szuka się również możliwości dekryminalizacji niektórych zachowań dotąd zabronionych pod groźbą kary kryminalnej i zastąpienia dotychczasowego sposobu odpowiedzialności karnej przez inny jej rodzaj, uzależniony od decyzji pokrzywdzonego.

4. Prawo karne jest prawem konstytucyjnym i autonomicznym. Ta cecha powoduje, że nazywane jest ono prawem karnym materialnym, gdyż to w nim zawierają się normy tworzące modele zakazanych zachowań i sankcje za ich naruszenie. **Prawo karne jest konstytucyjne w tym sensie, że samodzielnie tworzy prawne normy zachowań**, zakazy i nakazy zachowań i na wypadek ich naruszenia opatruje je sankcjami karnymi. Jest ono z tej racji **prawem autonomicznym**. Prawo karne samo dokonuje wartościowania ludzkich zachowań i ustala sankcje za naruszenie reguł zachowań przez siebie ustalonych. Z tego punktu widzenia, prawo karne ma własną niezależność. Normy prawa karnego nie mogą być tworzone przez inne dziedziny prawa ani pośrednio z nich wyprowadzane, gdyż prawo karne jest prawem zamkniętym w treściach zawartych w ramach ustaw karnych. Prawo karne nie jest podporządkowane innym dyscyplinom prawa, chociaż oczywiście jest częścią określonego porządku prawnego, i jako takie poddane jest ogólnym zasadom właściwym dla całego systemu prawa. Jednak zgodnie z hierarchią źródeł prawa prawo karne musi respektować konstytucyjne zasady i wartości, podobnie jak i treści zawarte w ratyfikowanych umowach międzynarodowych. Te ostatnie muszą jednak być przetransponowane na ustawę karną.

5. Prawo karne jest prawem wartościującym i imperatywnym. Prawo karne, podejmując się ochrony określonych dóbr prawnych, wskazuje, że są to wartości cenne dla wspólnoty państwowej i żyjącego w niej człowieka. **Przez prawo karne dokonywane jest wartościowanie dóbr i interesów i wskazanie takich wartości, których ochrona wymaga odwołania się do tego prawa.** W ramach prawa karnego następuje także wartościowanie sposobów reakcji na naruszenia dóbr chronionych, w nim decyduje się o konieczności ich ochrony przy użyciu kary. Przede wszystkim jednak prawo karne wartościuje ludzkie zachowania, uznając je za sprzeczne z normami postępowania wskazywanymi w tym prawie. Prawo karne wymaga zatem sądu wartościującego odnoszącego się do ludzkich zachowań w konfrontacji z normami zachowania, które nakazuje respektować. **Prawo karne ma też charakter powinnościowy, imperatywny, tworzy normy powinnościowe**

– **nakazy i zakazy zachowań, które są imperatywami określonego postępowania.** Przez normy zawarte w przepisach prawa karnego wskazuje się pożądane przez państwo wzorce ludzkich zachowań.

6. Prawo karne ma charakter sankcjonujący. Składa się z norm sankcjonowanych, określających wymogi wobec zachowań ludzkich, a więc nakazy i zakazy, oraz z norm sankcjonujących, wskazujących sankcje za nieposłuszeństwo normom sankcjonowanym. **Prawo karne reaguje sankcją karną na naruszenie normy.** Sankcja jest przymusową konsekwencją prawną nieposłuszeństwa normie zawartej w przepisie prawa karnego. Właśnie ta cecha najbardziej wyróżnia prawo karne od innych dyscyplin prawa, chociaż prawo karne nie ma monopolu na sankcje. Za pomocą właściwych temu prawu sankcji karnych, głównie kar, chronić ma ono określone dobra prawne i zabezpieczać respektowanie określonych reguł zachowania, także określanych przez inne dyscypliny prawa. Stąd prawo karne nazywane czasem bywa „żandarmem prawa”.

7. Prawo karne jest prawem subsydiarnym. Oznacza to, że **państwo powinno się odwoływać do prawa karnego w ostateczności i jedynie w przypadku konieczności**, gdy danego dobra prawnego nie można ochronić w inny sposób, a szkodliwych zachowań ludzkich godzących w te dobra nie można w inny sposób wyeliminować. Ze względu na wysoką dolegliwość przymusowych konsekwencji prawnokarnych po prawo karne sięgać powinno się tylko wtedy, gdy jest to konieczne dla ochrony **najpoważniejszych wartości** związanych z człowiekiem i państwem rozumianym jako dobro wspólne. Ustawodawca powinien okazywać dużą wstrzeźliwość w tworzeniu prawa karnego, w określaniu zakazów zachowań pod groźbą kary, bo zbytnia penalizacja życia społecznego nie przynosi efektów społecznie pożądanych, a prowadzić może do „terrorizmu” prawa karnego. **Prawo karne powinno być *ultima ratio***, a nie *prima ratio* działań państwa, czyli powinno się je stosować w ostateczności, gdy nie można inaczej zapewnić ochrony wartości najcenniejszych dla człowieka i państwa. Prawo karne nie może być traktowane jako najważniejszy regulator odniesień człowieka do człowieka i do wartości społecznych konstruujących ład moralny i społeczny w państwie.

U podstaw takiego widzenia prawa karnego leży bez wątpienia pogląd *C. Beccarii*, który – powtarzając za *Monteskuszem* – uważał, że przenosząc problem na płaszczyznę kary, wszystko, co wykracza poza konieczność prawa karania, jest nadużyciem, nie jest już prawem (*C. Beccaria*, O przestępstwach, s. 58).

Tylko **konieczność** legitymizuje zatem prawo karne z jego sankcjami. W części doktryny wskazuje się nawet, że prawo karne należy uczynić *extrema ratio*, co z kolei może to prawo wypaczyć w drugą stronę, nie gwarantując właściwej ochrony najważniejszym wartościom moralnym i społecznym.

8. Prawo karne jest prawem granic. Prawo karne, stanowiąc zakazy zachowań naruszających dobra chronione i sankcje karne za ich przekroczenie, wyznacza granice między tym, co dozwolone przez to prawo, a tym, co zabronione i karane.

Zakazane jest tylko to, co jest wyraźnie przez prawo karne zabronione. Prawo karne wyznacza **granice dla karzącego działania państwa, ale też i dla wolności człowieka** niechącego ponosić prawnokarnych konsekwencji swojego działania. Daje poczucie bezpieczeństwa prawnego tym, którzy tej granicy nie przekraczają. Prawo karne jest – pisał *F. von Liszt* – *magna charta libertatis*, **wolno czynić wszystko, co nie jest zakazane prawem karnym**, i w tej przestrzeni za żadne zachowania nie grozi odpowiedzialność karna.

§ 2. Rodzaje prawa karnego

Prawo karne może być rozpatrywane w szerokim i wąskim znaczeniu. **W sensie wąskim oznacza prawo karne materialne**, które na ogół i w skrócie jest nazywane po prostu prawem karnym, a więc zespół przepisów regulujących odpowiedzialność karną za popełnienie przestępstwa. **W szerokim zakresie pojęcia prawa karnego mieści się poza prawem karnym materialnym także prawo karne procesowe (prawo karne formalne) i prawo karne wykonawcze**, które jest najmłodszą dziedziną prawa karnego.

Wszystkie te dyscypliny prawa karnego początkowo były połączone w jedną gałąź prawa, ale w wyniku ewolucji zostały wyodrębnione, tworząc autonomiczne rodzaje prawa karnego. Proces ten nastąpił szybciej w odniesieniu do prawa karnego procesowego, którego powszechne wydzielenie w samodzielną dziedzinę prawa karnego utrwaliło się na przełomie XIX i XX w. Prawo karne wykonawcze uzyskało w Polsce status odrębnej gałęzi prawa dopiero przez uchwalenie w 1969 r. Kodeksu karnego wykonawczego. Jednak z inicjatywą trójpodziału prawa karnego na prawo karne materialne, formalne i wykonawcze wystąpił już w 1930 r. *E.S. Rappaport*. Usamodzielnienie prawa karnego wykonawczego, jakie nastąpiło w Polsce, nie jest jednak powszechnym modelem ujęcia tego typu przepisów w prawie państw obcych.

Prawo karne procesowe stanowi ogół przepisów regulujących postępowanie karne w sprawach o przestępstwa, których celem jest wykrycie przestępstwa i jego sprawcy, osądzenie go za to przestępstwo, a także zastosowanie środków zabezpieczających wobec osób popełniających czyn zabroniony. Zawiera ono normy pozwalające urzeczywistnić odpowiedzialność karną za przestępstwa, ale jego istotną częścią są także przepisy zawierające ogólne zasady i przesłanki postępowania karnego, prawa i obowiązki uczestników procesu karnego oraz gwarancje praw oskarżonego w procesie karnym. Regulowane jest w Kodeksie postępowania karnego z 6.6.1997 r., wielokrotnie nowelizowanym.

Prawo karne wykonawcze to zbiór przepisów zawarty w Kodeksie karnym wykonawczym z 6.6.1997 r. z licznymi zmianami, regulujący wykonywanie orzeczonych kar, środków karnych, środków probacyjnych i zabezpieczających. Jego ważną część stanowią zasady ogólne, m.in. określające podmioty postępowania wykonawczego, przebieg tego postępowania i udział społeczeństwa w wykonywaniu kar. W ramach prawa wykonawczego mieści się także **prawo penitencjarne**,

obejmujące przepisy regulujące przebieg wykonywania kary pozbawienia wolności, wraz ze wskazaniem m.in. normatywnych celów wykonania tej kary (art. 67 § 1 KKW), praw i obowiązków skazanego (Oddział 4 KKW) oraz środków oddziaływania penitencjarnego (Oddział 8 i 9 KKW).

W **prawie karnym materialnym** można wyodrębnić **prawo karne kodeksowe i pozakodeksowe**.

W Kodeksie karnym, który uważany jest za główne źródło polskiego prawa karnego, zawarte jest **prawo karne powszechne** oraz **prawo karne wojskowe**.

Obok regulacji kodeksowej przepisy prawa karnego materialnego przewidujące odpowiedzialność karną, znajdują się w wielu tzw. ustawach dodatkowych, które uzupełniają zakres kryminalizacji wyznaczony Kodeksem karnym. Stosuje się do nich, na zasadzie art. 116 KK, przepisy Części ogólnej tego Kodeksu, chyba że ustawy te wyraźnie wyłączają ich zastosowanie. Jeżeli jednak Kodeks karny jest podstawowym źródłem prawa karnego materialnego w zakresie zasad odpowiedzialności karnej i określenia systemu środków reakcji karnych i ich wymiaru, to przestał być głównym zbiorem przepisów określającym czyny zabronione jako przestępstwa. Zdecydowana ich większość umieszczana jest w ustawach dodatkowych, i to nawet nie ściśle karnych, ale mających charakter głównie administracyjny jako zabezpieczenie egzekucji zawartych w nich przepisów.

Podobnie jak prawo karne występuje w szerszym i węższym zakresie, tak i samo prawo karne materialne można ujmować w sensie węższym – obejmującym prawo karne określające odpowiedzialność karną za przestępstwa powszechne (kodeksowe i pozakodeksowe), oraz w sensie szerokim – obejmującym ponadto wyspecjalizowane przepisy prawnokarne regulujące odpowiedzialność karną za wyodrębnione kategorie czynów zabronionych lub odpowiedzialność szczególnych podmiotów popełniających czyny zabronione. Do najważniejszych wyspecjalizowanych gałęzi prawa karnego materialnego zaliczyć należy **prawo karne skarbowe**, **prawo karne wojskowe** oraz w pewnym zakresie także **prawo karne nieletnich**. Do szeroko rozumianego prawa karnego materialnego zaliczyć także należy **prawo wykroczeń**.

Prawo karne skarbowe, regulowane Kodeksem karnym skarbowym z 10.9.1999 r. (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r. poz. 654 ze zm.), jest zespołem norm chroniących interesy finansowe Skarbu Państwa i organów samorządu terytorialnego. Normuje odpowiedzialność karną za przestępstwa i wykroczenia skarbowe, ale ponadto zawiera przepisy dotyczące postępowania w takich sprawach, a także normy o charakterze wykonawczym regulujące postępowanie wykonawcze w sprawach o przestępstwa i wykroczenia skarbowe.

Prawo karne wojskowe jest zawarte w części wojskowej Kodeksu karnego, ale mimo organicznego związku z przepisami części ogólnej prawa karnego zachowało ono wyspecjalizowany charakter opierający się na odrębności podmiotowej i przedmiotowej jego przepisów. Prawo karne wojskowe obejmuje przestępstwa wojskowe i zasady odpowiedzialności karnej za ich popełnienie różniące się w części od ogólnych zasad odpowiedzialności karnej za przestępstwa. Reguluje odpowiedzialność

karną żołnierzy związaną z pełnioną przez nich służbą wojskową (*M. Czyżak, Odębność polskiego prawa karnego wojskowego wobec prawa karnego powszechnego*, Warszawa 2010, s. 13 i n.).

Prawo nieletnich jest odrębną dziedziną prawa, w zasadniczej części wyłączoną z prawa karnego. Prawo nieletnich tylko w części ma charakter wyspecjalizowanego prawa karnego, gdyż – co do zasady – nie posługuje się ono sankcjami w postaci kary za czyny karalne popełnione przez nieletniego, ale środkami wychowawczymi i poprawczymi. Ujęte jest przede wszystkim w ustawie z 9.6.2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. z 2022 r. poz. 1700 ze zm.).

Prawo nieletnich obejmuje całość norm prawnych mających na celu przeciwdziałanie demoralizacji i przestępczości nieletnich, w tym także dotyczących odpowiedzialności nieletnich za czyny karalne i przestępstwa. Ta cecha prawa nieletnich wiąże go z prawem karnym, ponieważ to ono określa czyny zabronione pod groźbą kary, chociaż nieletni do 17. roku życia, co do zasady, nie ponosi odpowiedzialności karnej za przestępstwo, gdyż nie ma zdolności do zawinienia. Wobec nieletniego, który ukończył 13 lat i popełnił czyn karalny, zabroniony jako przestępstwo lub przestępstwo skarbowe, stosowane są przede wszystkim środki o charakterze oddziaływania wychowawczego lub poprawczego. Jednak nieletni ponosić może, na zasadzie wyjątku, w sytuacji określonej w art. 10 § 2 KK i pod warunkami w nim określonymi, odpowiedzialność karną za przestępstwa wymienione w tym przepisie, popełnione po ukończeniu 15. roku życia. Ponadto, na podstawie art. 12a KK nieletni, który po ukończeniu 14 lat, a przed ukończeniem lat 15, dopuścił się czynu zabronionego określonego w art. 148 § 2 lub 3 KK, również może ponosić odpowiedzialność karną za zasadach określonych w KK, przy czym zależy ona od zaistnienia wielu warunków. W takim przypadku prawo nieletnich jest częścią prawa karnego i odwrotnie – w zakres prawa nieletnich wchodzi prawo karne (szerzej *A. Grześkowiak, Prawo nieletnich*, Warszawa 2023).

W systemie polskiego prawa karnego w 1932 r. nastąpiło wydzielenie wykroczeń spod pojęcia przestępstwa. Dotychczasowy trójpodział przestępstw zastąpiono dwupodziałem, zaliczając do nich zbrodnie i występki. **Wykroczenia** zostały ujęte w prawie wykroczeń, a obecnie zawarte są przede wszystkim w ustawie z 20.5.1971 r. – Kodeks wykroczeń (tekst jedn. Dz.U. z 2023 r. poz. 2119 ze zm.). Nie ma wątpliwości co do związku wykroczeń z szeroko pojętym prawem karnym materialnym. Prawo wykroczeń zawiera zasady odpowiedzialności karnej za czyny o mniejszej wadze, o niższym stopniu społecznej szkodliwości niż przestępstwo, system sankcji karnych za ich popełnienie, a także katalog czynów zabronionych jako wykroczenia, chociaż ten powinien być rekonstruowany także z licznych ustaw dodatkowych zawierających zakazy zachowań zaliczonych do wykroczeń.

We współczesnym prawie karnym należy wyodrębnić także **międzynarodowe prawo karne**, które obejmuje normy prawa międzynarodowego odnoszące się do przestępstw międzynarodowych i ściganych m.in. przez Międzynarodowy Trybunał Karny.

Nie doszło jednak do realizacji szeroko dyskutowanej w okresie międzywojennym koncepcji europejskiego prawa karnego zebranego w jeden kodeks karny, który miał obowiązywać w różnych państwach jako zunifikowane prawo karne.

§ 3. Funkcje prawa karnego

Ustawodawca, stanowiąc prawo karne, dokonuje wyboru aksjologicznego przez określenie wartości, które należy chronić za pomocą sankcji karnych. Ustawodawca obiera także model reakcji prawnokarnej, najbardziej przydatny do wypełnienia zadań stawianych przed prawem karnym. Normatywne rozstrzygnięcia tych kwestii zależą w dużej mierze od funkcji wyznaczonych przez państwo prawu karnemu i środkom, którymi ono posługuje się, zwłaszcza karze.

Przez pojęcie funkcji prawa karnego rozumie się oczekiwane efekty prawa karnego albo **zadania stawiane przed tym prawem**. Jako główne funkcje prawa karnego wskazywane są najczęściej **funkcja ochronna**, czyli zadanie ochrony dóbr prawnych przed ich naruszeniem i **funkcja gwarancyjna** prawa karnego, a więc zadanie zabezpieczenia człowiekowi bezpieczeństwa prawnego tak, by ponosił on odpowiedzialność karną tylko za przestępstwo popełnione w czasie obowiązywania ustawy karnej, w granicach prawidłowo stanowionego prawa karnego. Przyjmuje się nawet, że funkcja ochronna prawa karnego powinna się bilansować z funkcją gwarancyjną, w tym sensie, że zakres i natężenie ochrony dóbr chronionych prawem karnym powinny się równoważyć z gwarancjami bezpieczeństwa prawnego, uważanego nawet za podstawowe prawo człowieka. Współcześnie, zwłaszcza w związku ze wzrostem zainteresowania ofiarą przestępstwa, wskazuje się także na **funkcję kompensacyjną** prawa karnego. Po nowelizacji Kodeksu karnego z 20.2.2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r. poz. 396) tę funkcję prawa karnego podkreśla m.in. ujęcie środków kompensacyjnych w ramach odrębnego rozdziału Kodeksu karnego.

W najnowszej doktrynie prawa karnego można spotkać również pogląd, według którego prawo karne nie powinno zmierzać jedynie do ochrony wartości cennych dla człowieka i społeczeństwa, ale promować jego rozwój. Ujęcie wśród funkcji prawa karnego zadania promocji rozwoju społeczeństwa zobowiązywałoby ustawodawcę do tworzenia takich norm prawa karnego, które zabezpieczyć miałyby wartości, od których zależy rozwój społeczeństwa, a wśród nich takich, które pobudzałyby kształtowanie nowych ocen etycznych zachowań, które w świadomości społecznej jeszcze nie są odczuwane jako niemoralne czy szkodliwe dla postępu społecznego (por. *F. Antolisei, Manuale di diritto penale. Parte generale*, Milano 2003, s. 12–13).

I. Funkcja ochronna prawa karnego

Prawo karne zostało stworzone po to, by chronić społeczeństwo przed przestępstwami, powinno więc realizować funkcję ochronną. **Podstawowym zada-**

niem prawa karnego jest ochrona wartości społecznie istotnych, związanych z człowiekiem i państwem – dobrem wspólnym. Innymi słowy, prawo karne ma za zadanie chronić dobra prawne wskazane w ustawie karnej. W ramach tej funkcji ważne znaczenie ma oznaczenie wartości, które prawo karne powinno chronić, czyli dóbr chronionych i ich typizacja w ustawie oraz określenie sankcji za ich naruszenie. Funkcję ochronną prawa karnego należy widzieć więc w kontekście **dobra prawnego**.

Koncepcja ochrony dóbr prawnych jako głównej funkcji prawa karnego nie jest nowa – zrodziła się w okresie Oświecenia i związała prawo karne z jego użytecznością. Jednak powstanie koncepcji dobra prawnego, jako pojęcia przyjmowanego w doktrynie na oznaczenie wartości chronionej prawem karnym, zawdzięcza się uczonemu niemieckiemu *Birnbaumowi*, który twierdził, że dobrem chronionym są dobra lub interesy mające szczególne znaczenie dla wspólnoty społecznej. Została ona następnie rozwinięta przez *F. Liszt*a i wiązała się z jego ideą „celu” w prawie karnym. Uważał on, że prawo karne jest instrumentem ochrony dóbr prawnych, podkreślając, że ustawodawca nie może tworzyć bezprawia antyspołecznego zachowań ludzkich, lecz powinien odnajdować je w rzeczywistości społecznej, w czynach naruszających fundamentalne interesy człowieka i społeczeństwa.

Funkcja ochronna podlega, tak jak całe prawo karne, dynamicznym przemianom polegającym na wycofywaniu prawa karnego z ochrony niektórych dóbr, a włączaniu pod działanie ochronne tego prawa innych dóbr. W doktrynie wskazuje się na różne kryteria, którymi powinien kierować się ustawodawca, dokonując wyboru dóbr chronionych prawem karnym. W zasadzie panuje zgoda co do tego, że funkcja ochronna powinna objąć wartości najważniejsze dla państwa i żyjącego w nim człowieka. Niektórzy dodają jeszcze wymóg, by naruszenie tych najważniejszych dóbr przynosiło szkodę społeczną. Oznacza to, że prawo karne powinno chronić tylko takie dobra, których naruszenie wyrządza istotną czy znaczną szkodę.

W doktrynie można spotkać także pogląd, zgodnie z którym dobrem chronionym przez prawo karne może być tylko takie dobro czy interes społeczny, które są zdolne do realizacji społecznie użytecznych celów. Dość rozpowszechniony jest pogląd, że prawo karne może chronić tylko dobra ważne społecznie, których naruszenie powoduje szkodę społeczną. Dobro chronione jest także związane z istotnymi wartościami moralnymi. Współcześnie często przyjmuje się, że dobrami, które powinny być chronione prawem karnym, są wartości wskazane w konstytucji.

Prawo karne realizuje funkcję ochronną, w pierwszym rzędzie zakazując określonych zachowań. Tworzy ono katalog dóbr chronionych, kryminalizując takie zachowania. **Kryminalizacja** to prawne określanie czynów zabronionych, to ich typizacja przez „wciąganie” na listę przestępstw zachowań godzących w wartości podlegające prawnokarnej ochronie. Funkcja ochronna prawa karnego realizowana będzie lepiej, gdy żadna z wartości ważnych dla człowieka i wspólnoty państwowej nie zostanie wyłączona spod ochrony tego prawa.

Ochronę dóbr prawnych zabezpieczyć mają sankcje karne przewidziane za ich naruszenie. Ustawodawca, określając środki reakcji karnej na przestępstwa, grożąc karą za ich popełnienie, penalizuje zachowania godzące w dobra chronione prawem karnym. **Penalizacja** to proces określania **środków penalnych – kar, środków**

karnych, środków kompensacyjnych lub innych, grożących za czyn zabroniony jako przestępstwo, a więc podlegający kryminalizacji. Funkcja ochronna prawa karnego realizowana jest zatem zarówno przez kryminalizację, jak i penalizację ludzkich zachowań. Dla realizacji tej funkcji potrzeba ustawowego wprowadzenia zakazu pod groźbą kary, orzeczenia i wykonania kary.

Prawo karne pełni funkcję ochronną w zależności od systemów wartości leżących u jego podstaw, od politycznych systemów rządzenia, koncepcji prawa karnego i widzenia zadań prawa karnego. Tworząc listę zakazów i nakazów, a więc ustalając zakres czynów karalnych oraz penalizując ludzkie zachowania, ustawodawca powinien mieć na uwadze, że normy prawa karnego nie mogą zdominować życia społecznego. Inflacja przepisów karnych nie jest w stanie odpowiednio kierować życiem społecznym, a nieuniknioną jej konsekwencją jest też niemożność ich pełnego egzekwowania. Dla prawa karnego również nie jest właściwy minimalizm karny – czy to w odniesieniu do kryminalizacji, czy penalizacji ludzkich zachowań, bo podstawowe i istotne dla człowieka i społeczności państwowej wartości powinny być chronione pod groźbą sprawiedliwej kary. Funkcja ochronna prawa karnego ma szczególną właściwość związaną z istotą norm prawnokarnych i ich skutecznością, gdyż prawo karne – paradoksalnie – jest najbardziej efektywne wtedy, gdy nie jest stosowane z powodu niepopelniania przestępstw.

Funkcja ochronna prawa karnego realizowana jest przez **szczegółowe czy pośrednie funkcje tego prawa**. Jest wiele koncepcji szczegółowych funkcji prawa karnego, ale najczęściej wskazuje się na kilka najważniejszych. Jednak jeżeli nie ma większych wątpliwości co do głównego i bezpośredniego zadania prawa karnego mieszczącego się w funkcji ochronnej, to już zadania pośrednie stawiane przed prawem karnym, determinujące szczegółowe funkcje tego prawa, nie tylko są różnie określane, ale często ulegają zmianom oraz rozmaicie układana jest ich opcja preferencyjna. Wśród licznych **funkcji szczegółowych prawa karnego** doktryna wyróżniła jako podstawowe cztery takie funkcje. Są to: **funkcja karząca (sprawiedliwościowa, retrybucyjna), funkcja zapobiegawcza (prewencyjna)** prawa karnego realizująca się na dwóch płaszczyznach – jako **prewencja indywidualna (specjalna)** i jako **prewencja generalna (ogólna), funkcja zaspokojenia społecznego poczucia sprawiedliwości**, przez niektórych rozpatrywana w ramach funkcji karzącej, i **funkcja kompensacyjna** prawa karnego traktowana także jako samodzielna funkcja prawa karnego.

1) Funkcja karząca (retrybucyjna, sprawiedliwościowa) prawa karnego

Funkcja karząca prawa karnego czerpie swój sens z samego faktu naruszenia normy prawnokarnej, z popełnienia przez sprawcę przestępstwa. Sprawca popełnił przestępstwo i zadaniem prawa karnego jest, by za to został ukarany. Funkcja ta „patrzy” w przeszłość – na czyn dokonany przez sprawcę przestępstwa i rozlicza go z tego, co uczynił. **Funkcją prawa karnego jest zatem, by sprawca poniósł konsekwencje swojego czynu, by za przestępstwo, które popełnił, został ukarany**. Stąd prawo karne bywa czasami nazywane „prawem karzącym”, a spra-

wiedliwość karna „sprawiedliwością karzącą”. Tak np. wskazał TK w wyroku z 6.7.1999 r. (P 2/99, OTK 1999, Nr 5, poz. 103). Środkiem realizacji tej funkcji jest przede wszystkim kara, ale też i inne środki reakcji na przestępstwo. Niektórzy nazywają tę funkcję funkcją represyjną. Jednak represja na ogół rozumiana jest – również słownikowo – jako nadmiernie surowa, niesprawiedliwa reakcja na przestępstwo (A. Grześkowiak, Funkcja karząca prawa karnego). Jeżeli prawo karne wypełniać ma funkcję ochrony dóbr prawnych, musi być prawem karzącym. Karanie jest sensem prawa karnego. Może ono przybrać współcześnie różne formy, ale nie można funkcji karzącej wycofywać z zadań tego prawa, uznając ją za anachronizm (A. Grześkowiak, Funkcje kary w świetle projektów zmian kodeksu karnego, [w:] A. Dębiński, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), Ius et lex. Księga jubileuszowa ku czci Profesora Adama Strzembosza, Lublin 2002). Kara i karanie, będące sprawiedliwą odpłatą za popełnione przestępstwo, są głównym elementem prawa karnego. Podkreśla się w judykaturze, że „każda kara wymierzona przez sąd (...) zawiera element odwetu państwa na sprawcy naruszenia reguł rządzących funkcjonowaniem danego społeczeństwa” (post. SN z 13.1.2009 r., V KK 366/08, Legalis).

Funkcja karząca prawa karnego jest najstarszą funkcją tego prawa. U jej początków znajdowała się bioemocjonalna zemsta grupy społecznej. Prawo karne jednak nie może opierać się na zemście, ale na sprawiedliwości. **Funkcja karząca wiąże prawo karne ze sprawiedliwością.** Nie wystarcza przyjęcie, że funkcja karząca prawa karnego jest realizowana, gdy środki reakcji na przestępstwo, zwłaszcza kara, są odpłatą za czyn. Trzeba, aby była to **odpłata sprawiedliwa**. **Moralna** siła całego prawa karnego, powodzenie realizacji przypisanej mu funkcji ochronnej zależy od sprawiedliwości kary. Zerwanie tych organicznych więzów prawa karnego ze sprawiedliwością pozbawia prawo karne treści etycznych i cofa uzasadnienie państwowemu prawu karania.

Bez sprawiedliwości funkcja karząca przekształca się w funkcję represyjną, czyli w „ślepy odwet”. **Dla realizacji funkcji karzącej prawa karnego niezbędne jest, by źródłem sprawiedliwości był szacunek dla godności człowieka i przyrodzonych jemu praw.**

Wśród szczegółowych funkcji prawa karnego niektórzy wskazują **funkcję zaspokojenia społecznego poczucia sprawiedliwości**. Ma ona wejść w miejsce funkcji karzącej (retrybutywnej) opierającej się na sprawiedliwej odpłacie. Zaspokojeniu społecznego poczucia sprawiedliwości wyznacza się zatem samodzielne miejsce wśród funkcji prawa karnego. Według takiej koncepcji prawo karne, a zwłaszcza reakcje prawnokarne na przestępstwo, powinno pozostawać w zgodzie ze społecznym poczuciem sprawiedliwości. **Zadaniem prawa karnego jest zaspokoić wymogi społecznego poczucia sprawiedliwości.** Z tak określaną funkcją prawa karnego łączy się też wychowawcze oddziaływanie prawa karnego na społeczeństwo, ale także uspokojenie opinii społecznej i przywrócenie autorytetu prawa nadwyřężonego przez popełnienie przestępstwa. Te treści zbliżają funkcję zaspokojenia społecznego poczucia sprawiedliwości do funkcji zapobiegawczych prawa karnego i czasami

